Menorca durant la fil·loxera. El mercat vinícola

*Alfons Méndez Vidal**
Institut Menorquí d'Estudis

Resum
El treball estudia els efectes de la crisi fil·loxèrica sobre els vins de Menorca. S'analitzen els condicionants de la lluita antifil·loxèrica a l'arxipèlag balear, on les mesures defensives eren independents a cada illa, i l'impacte de l'arribada de la plaga a Mallorca i a Menorca.

També s'estudien les repercussions de la malaltia sobre el mercat vinícola a través dels anuncis publicats a la premsa, veient com l'aparició de l'insecte a Espanya afavorí la producció interna. Així mateix, es constata com, de forma paral·lela, s'estava produint un procés de millora tècnica que permetia l'augment dels rendiments.

Paraules clau: mercat vinícola, viticultura, fil·loxera, expansió de plagues, Menorca.

Abstract
This study examines the effects of the phylloxera crisis on the wines of Minorca. We analyse the determining factors in the fight against phylloxera in the Balearic Islands, where defensive measures were independent on each island, and the impact of the arrival of the plague in Mallorca on the smaller islands.

It is also studies the consequences of the disease on the wine market through advertisements in the press, showing how the appearance of the insect in Spain favoured domestic production. It also shows how, in parallel, there was a process of technical improvements which made it possible to increase yields.

Keywords: island of Minorca, phylloxera crisis, wine diseases, vineyard.

* Investigador de l'Institut Menorquí d'Estudis (alfons.mendez@gmail.com).
Rebut: 30-III-2014. Avaluat: 2-VI-2014. Versió definitiva: 24-VIII-2014.

La plaga de la fil·loxera ha estat analitzada des de diversos punts de vista. S'ha examinat l'evolució de la malaltia, l'actuació de les autoritats i la reacció dels agents rurals, els propietaris i els camperols,[1] la repercussió sobre el sector exterior i l'estímul a la producció interior.[2] Els seus efectes socials també han estat profusament documentats i l'impacte demogràfic depressiu ha rebut l'atenció dels investigadors.[3]

El present estudi té com a objectiu aprofundir en els efectes econòmics de la fil·loxera en el mercat interior. L'illa de Menorca és un bon espai per analitzar aquests fenòmens, perquè el seu aïllament permet isolar els diferents processos en joc i separar de forma neta l'actuació governamental, l'expansió de l'insecte en el terreny i la dinàmica econòmica. El punt central serà l'anàlisi dels anuncis de productes vitivinícoles, que permetrà copsar les alternatives que va experimentar el mercat del vi i dels proveïments.

El treball s'estructura en quatre parts. A la primera, es descriu la situació de la viticultura de Menorca, en el marc de l'agricultura de l'illa durant el segle XIX. A la segona, s'examina la política antifil·loxèrica i es descriuen les conseqüències de l'arribada de l'insecte. A la tercera, s'analitza l'evolució del mercat vitivinícola a través de l'anàlisi dels anuncis dels principals productes. Finalment, es presenten les conclusions.

La producció vitícola en els temps de la fil·loxera

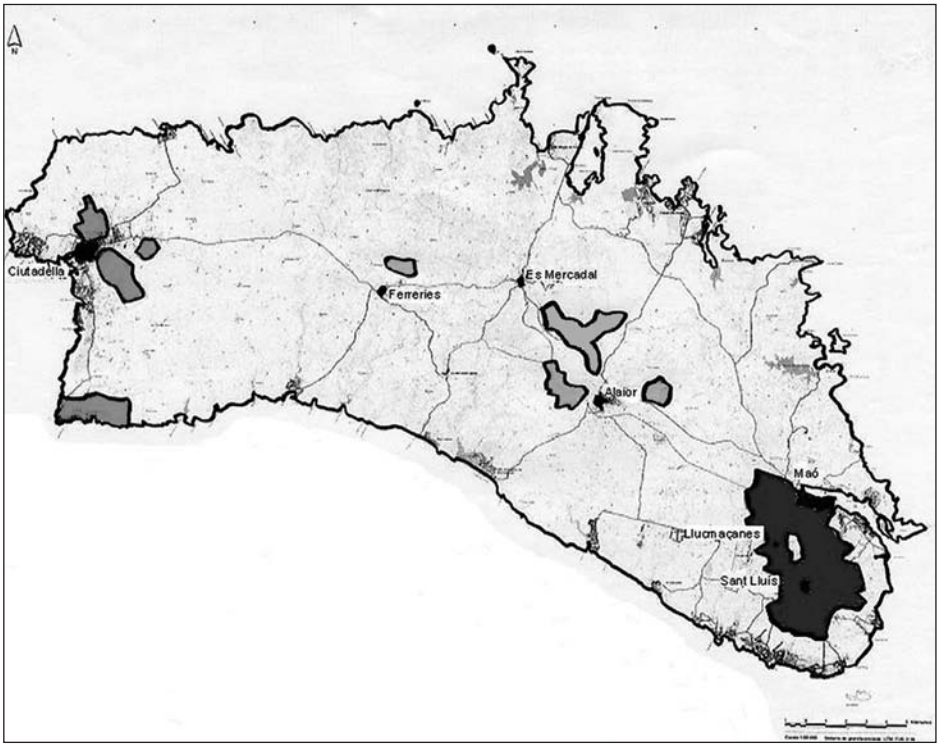
L'agricultura de Menorca a la segona part del segle XIX

L'agricultura menorquina va patir un seguit de convulsions al llarg dels segles XVIII i XIX. El devuit va veure un fort avenç de la viticultura i un important retrocés de la ramaderia, mentre que l'expansió de la cerealicultura tot just seguia el moviment de la població insular.[4] En canvi, el segle XIX va veure una ampliació de la superfície conreada de l'illa, que es va traduir en un notable augment de la producció bladera i una desigual recuperació de la cabana ramadera, ja que l'oví continuava amb el seu declivi i el boví iniciava un desplegament que s'acceleraria a finals de la centúria i en les primeres dècades del segle XX.[5] De l'altre costat, la viticultura, estancada entre el 1818 i el 1855, va patir un daltabaix arran de l'aparició de l'oïdi, que provocà l'arrabassada del 72% de les vinyes, que passaren de 1.288 ha el 1818 a 357 ha el 1883.[6]

A l'alçada del 1860, el sector primari de l'illa estava dominat per un nombre relativament reduït de grans explotacions dedicades al binomi cereals-ramaderia, que generaven ingressos en una proporció del 78% 22%.[7] El 1862, el geòmetra Sorà va fer el primer amillarament tècnicament correcte, segons el qual existien 552 explotacions de més de 20 ha, dos menys que el

1. Iglésias (1968); Oestreicher (2000: 13-25); Pellejero (1990); Piqueras (2005: 101-136).
2. Colomé (2001: 47-49); Pan-Montojo (1994).
3. Colomé i Valls (2012: 47-77); Ferrer, Álvarez, Santmartí i Güell (1992); Solano (1991).
4. Méndez (2014: 12-23).
5. Méndez (2010: 124-140).
6. Méndez (2014: 12-23).
7. Aquesta és la proporció que es pot deduir de les dades de Soler (1857: 129).

Gràfic 1.
Principals nuclis de vinya de Menorca el 1862

Font: Elaboració pròpia. Amillarament de Sorà.

1817. En aquesta data hi havia 1.330 petites explotacions, el 55,7% al terme de Maó, on la petita propietat havia crescut durant el segle XVIII.[8] Segons Sorà, la vinya ocupava 651 ha; el gràfic 1 recull la distribució territorial de les principals agrupacions d'aquest conreu.

El 70,4% es concentrava als termes de Maó i Alaior i el 60,4% d'extensió conreada pertanyia a petits propietaris de fins a 1 ha. En el període 1868-1888, la superfície ocupada per cereals i pastures abraçava el 96% de la superfície agrària útil de Menorca (40.627 ha), el mateix percentatge que suposaven les explotacions de més de 20 ha; l'horta ocupava l'1,9%; la vinya, el 0,65% (264 ha), i la resta de conreus llenyosos, l'1,42%.[9]

8. Vidal (1969: 108-109 i 160-162).
9. Méndez (2010: 114-120 i 210).

Evolució de la vinya i el vi a Menorca (1875-1906)

La informació sobre l'extensió conreada de vinya d'aquests anys és alhora abundant i fragmentària, en el sentit que, si bé estrictament no es disposa d'una estadística completa, comptem amb diverses dades, recollides a la taula 1, que proporcionen una idea bastant cabal del que va succeir. Només es desconeix la situació de la vinya as Mercadal i Ferreries, on era molt poc important.

L'extensió de vinya a Maó va créixer, entre 1875-1879 i 1880-1884, el 28,7%, i a Ciutadella, el 27,6%. Si bé és possible que el 1883 es declaressin algunes vinyes que el 1875-1879 s'havien omès, no és fàcil que als dos termes aquest fenomen es donés amb uns percentatges tan similars. Aquest creixement pot ser part del procés de recuperació de la vinya destruïda en les dècades centrals del segle, coincidint amb la plaga d'oïdi,[10] però també es degué veure estimulat pels alts preus del vi vigents en les dècades de 1870 i 1880.

A Alaior, en canvi, la vinya sembla que va disminuir un 17,9% entre el 1875 i el 1881, a no ser que la darrera estadística fos més acurada. Aquesta reducció de les superfícies conreades és lògica, ja que Alaior tenia la major quantitat de vinya de l'illa en relació amb la seva població per abastar el mercat de Maó i aquest tràfic s'anava reduint, ja que Maó es tendia a proveir de vins de Mallorca i de Catalunya.

A partir del 1884 es detecta una reducció general de l'extensió de vinya, però els anys 1891-1892 la vinya de Ciutadella havia crescut i el 1906 també ho feia la de Maó. Per tant, tot sembla apuntar que, després de l'arrabassada de vinyes causada per la introducció de l'impost antifil·loxèric, els alts preus i la desaparició d'aquestes taxes van permetre la recuperació del conreu.

L'evolució de l'extensió conreada de vinya no té per què correspondre a la de la producció de vi, especialment en moments de canvi. A la taula 2 incloem les dades de la collita de vi. La producció de Maó va créixer entre el 1875 i els anys 1885-1886, i la de Ciutadella entre aquest període i el 1893. D'aquesta manera, la producció d'aquests tres pobles (que abasten la pràctica totalitat de la producció de l'illa) cap al 1875 era d'uns 3.510 hectolitres i en els anys següents és possible que la tendència fos lleugerament a l'alça, estimulada pels alts preus vigents.

Taula 1. Extensió conreada de vinya a Menorca, en hectàrees. (1875-1906)

Anys	Maó	Sant Lluís	Subtotal	Alaior	Ciutadella	Suma
1875-1879	60,82	78,21	139,03	110,0	29,10	278,13
1880-1884	78,29	82,09	156,66	90,28	37,14	284,08
1885-1890	67,96	25,32	93,28		34,73	
1891-1892					38,40	
1906	80,00					

Font: AHM, Arxius municipals de Maó, Alaior i Ciutadella.

10. Manera, Méndez i Escartín (2009: 51-53).

Taula 2. Producció de vi a Menorca, en hectolitres (1875-1906)

Anys	Maó	Sant Lluís	Alaior	Ciutadella
1875	1.005,9	1.293,5	1.089,0	
1885-1886	1.170,0			175,0
1893				300,0
1906	1.156,8			

Font: AHM, Arxius municipals de Maó, Alaior i Ciutadella.

Això indica que s'arrabassaven vinyes poc productives i que les supervivents augmentaven el rendiment gràcies a un millor conreu.

Es pot analitzar l'evolució dels preus de mercat publicats a la premsa local. A la taula 3, hem representat l'evolució de la sèrie en un índex (1891-1892: 100). Com a punt de referència incloem els preus disponibles del blat. S'observa que les dues variables mantenen una relació molt laxa. També es constata com l'aparició de la plaga a Espanya provocà un fort augment dels preus del vi, que es moderà els anys següents, però que es mantingué car fins al 1885 i a partir d'aquest any el retrocés fou més accentuat. Els anys 1895-1896, el preu del vi retornava als valors de 1878-1879, i a partir de llavors va tornar a enlairar-se suaument.

En relació amb els preus vigents a Espanya,[11] el perfil és similar, si bé els de Menorca es mouen de forma més suau. Els valors màxims es van assolir als anys 1882-1885 i els mínims a la dècada 1890-1901.

Pel que fa a les extraccions de vi fora de l'illa, les estadístiques de cabotatge ens mostren com, ni que fos de forma modesta, el vi de Menorca va seguir la mateixa tònica que la resta de

Taula 3. Preus mitjans del vi i el blat a Maó (Índex 100: 1891-1892)

Anys	Vi	Blat
1878-1879	86,97	126,36
1880-1881	132,11	110,54
1882-1883	115,60	122,93
1884-1885	125,23	
1886-1887	105,96	
1888-1889	101,15	
1891-1892	100,00	100,00
1893-1894	105,50	
1895-1896	87,16	
1900-1901	91,74	
1906-1907	100,92	

Font: *El Bien Público* (1878-1907).

11. Solano (1991: 374-375); Carnero (1985: 294-296).

Taula 4. Índex dels seus mitjans del vi

Període	Espanya	Menorca
1878-1881	83,34	91,72
1882-1885	100,00	100,00
1886-1889	90,29	83,98
1890-1893	61,11	84,96
1894-1897	54,17	83,98
1898-1901	55,56	80,08
1902-1905	81,26	82,03
1906-1909	80,34	85,94

Font: Méndez i Solano, opus, citada.

Taula 5. Sortides de vins de Menorca per cabotatge

Períodes	Venda mitjana (l)	Anys amb venda	% anys amb venda
1857-1862	1.600	1	20%
1863-1872	6.780	7	70%
1873-1884	0	0	----
1885-1891	2.243	2	29%
1892-1900	9.046	8	89%

Font: Estadística de Comerç de cabotatge. Direcció General de Duanes.

vins durant la fil·loxera: a partir del 1885 es reprenen les vendes a l'exterior, que des de feia més d'una dècada eren inexistents, i agafen força especialment a partir del 1892, coincidint amb l'arribada de la plaga a Mallorca, i fins al 1900, quan l'insecte comença a atacar les vinyes menorquines. Aquest moviment recorda el que veurem en els anuncis de vins.

La lluita antifil·loxèrica

La fil·loxera no fou sinó la darrera d'un rosari de plagues que van atacar els vinyets europeus. A Menorca, altres malalties, especialment l'oïdi i el míldiu, van causar danys comparables.[12] Com arreu, la lluita antifil·loxèrica es va veure condicionada per la situació anòmala que va provocar la plaga en el mercat vinícola, en reduir la producció als països i les regions atacats per l'insecte.

Les mesures de lluita contra la fil·loxera a Menorca van estar marcades per les disposicions legals aprovades pel Govern i executades per la Comissió de Defensa de la Fil·loxera de les Balears (CPDF). El fet insular també condicionava aquesta política, ja que facilitava les activi-

12. Manera, Méndez i Escartín (2009: 46-51).

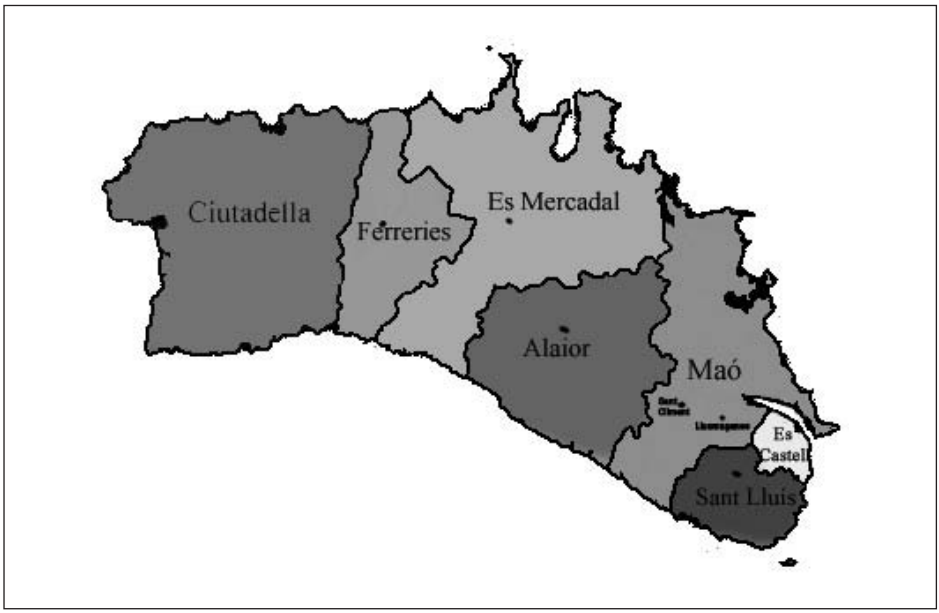
tats defensives i feia que les de cada illa fossin independents de les altres. Això va permetre que, quan la fil·loxera va aparèixer a Mallorca el 1891, les illes menors mantinguessin els seus programes de lluita.

L'arribada de la plaga a Mallorca va tenir un gran ressò, fins al punt que els autors han tendit a fer un trasllat dels seus efectes a les altres illes i s'han arribat a confondre les dates.[13] Com veurem, la situació fou molt diferent: la fil·loxera arribà a Menorca de forma tardana i els danys foren bastant limitats. Per aquest motiu, convé diferenciar tres etapes: l'anterior a l'arribada de l'insecte a Mallorca, des d'aquesta arribada fins a l'aparició de la malaltia a Menorca i el període posterior a aquesta data.

L'etapa prefil·loxèrica

Els primers anys, les notícies que arribaven a Menorca sobre la fil·loxera van fer prendre consciència als menorquins sobre l'abast de la plaga. Cal tenir present que la fil·loxera no era el principal problema sanitari de la vinya. L'oïdi, que havia causat força estralls a la dècada del 1850, seguia fent molt de mal i calia actuar en conseqüència; així, tenim constància de l'enso-

Gràfic 2. Municipis de Menorca

13. Moll (1999: 216).

frament de les vinyes des de, com a mínim, el 1863. A aquesta malaltia d'hi va afegir el míldiu el 1885, el qual es convertí en un veritable flagell.[14] El febrer de 1889, el batlle de Maó publicava un ban oferint sulfat de coure i polvoritzadors a preu de cost per combatre'l.[15] El 1896, els danys van ser tan grans que es parlà de la pràctica esterilització de la collita.[16]

Tornant a la fil·loxera, a més de diverses notes aparegudes a la premsa local, el juliol de 1875 el president de la Junta Provincial de Agricultura, Industria y Comercio de las Baleares envià una carta als batlles de l'illa en la qual demanava que es fes circular un full amb un gravat que representava els diferents estats de l'insecte *Phylloxera vastratix* perquè els vinyaters poguessin indicar si l'havien vist en les seves vinyes i donessin avís a les autoritats. En la circular s'explicava què era l'insecte i com detectar els danys que causava.[17] No devia ser gens fàcil per als propietaris detectar un insecte mil·limètric a través d'un gravat del qual només es disposava d'una o dues còpies. Per tal de donar-li difusió, els batlles de l'illa van fer anunciar que era a disposició de qui el volgués consultar a l'Ajuntament.

La qüestió de la fil·loxera va esdevenir preocupant quan arribà prop de la frontera espanyola. El mes de març del 1878, la premsa local de Maó va recollir un breu article sobre els símptomes de la malaltia segons la Comissió de Defensa de la Fil·loxera de Perpinyà.[18] El setembre, la Comissió Central de defensa contra la fil·loxera remeté als batlles una nova circular que incloïa el text de la Llei antifil·loxèrica i noves il·lustracions de l'insecte. Es tractava d'un gran full d'uns 105 mm de llarg per 35 mm d'ample, amb una breu descripció de la malaltia. Atès que els exemplars també eren limitats, es va exposar un nou anunci informant els interessats sobre la qüestió.[19]

L'any següent, l'Ajuntament de Maó començava a lliurar certificats indicant que els productes vegetals embarcats procedien d'un terme municipal on no s'havia presentat la fil·loxera.[20] D'altra banda, una circular del governador de la província va indicar als batlles que calia iniciar les mesures de vigilància. El juliol de 1879, l'Ajuntament de Maó va celebrar una sessió extraordinària, a la qual es convocà el president del Centro Agrícola Menorquín i els batlles dels pobles de Sant Lluís i Sant Climent, per debatre les mesures a adoptar. S'acordà demanar que s'ordenés a l'administrador de duanes i al cap dels carrabiners que extremessin les mesures de vigilància per evitar la introducció de plantes que poguessin ser portadores de l'insecte. Així mateix, s'indicava als viticultors que inspeccionessin periòdicament les seves vinyes i informessin la batllia si sospitaven de l'aparició de la malaltia.[21] El mes de juliol, la Comissió Provincial recomanava als batlles que adquirissin el *Prontuario Filoxérico* de Mariano Paz Graells, un dels principals entesos d'Espanya sobre la qüestió.[22]

L'11 d'agost, la Diputació provincial de les Balears va encetar una qüestió que per a molts viticultors degué suposar el primer avís seriós sobre la fil·loxera. En un ofici, indicava que

14. Arxiduc Lluís Salvador (2003: 386-387).
15. Arxiu Històric de Menorca, Universitat, U-872-4, Exp. 9 i U-872-5.
16. *El Bien Público*, 24 de març de 1897.
17. Arxiu Històric de Menorca, Universitat, U-871-8, Exp. 5; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 14, 1875; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1875.
18. *El Bien Público*, 19 de març de 1878.
19. AHM, Universitat, U-871-10. Exp. 2; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 14, 1878.
20. AHM, Universitat U-871-11. Exp. 2.
21. AHM, Delegació del Govern, Llig. 48; AHM, U-871-11. Exp. 11.
22. AHM, Universitat, U-871-11. Exp. 10; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1879.

s'havia establert el recàrrec de vint-i-cinc cèntims per hectàrea autoritzat per la llei de l'any anterior i ordenava als ajuntaments que li remetessin una relació dels propietaris de vinyes, tot fent constar el nombre d'hectàrees. El 27 de setembre, l'Ajuntament de Maó enviava les llistes puntualitzant que, a causa de la gran divisió de la propietat vitícola, ja que eren comptadíssims les que arribaven a una hectàrea, s'indicava únicament el nombre de ceps de cada propietari.[23]

El 9 de desembre, el sotsgovernador civil envià als batlles les relacions nominals per al cobrament del recàrrec. L'any econòmic 1879-1880 (fins al 1899, els pressupostos anuals s'executaven de l'1 de juliol d'un any al 30 de juny del següent), els propietaris de les 139,04 ha declarades al terme de Maó havien de contribuir amb un import total de 63,92 pessetes. A Ciutadella, les 28,90 ha censades havien de contribuir amb 8,26 pessetes.[24] La fil·loxera començava a afectar la butxaca dels viticultors menorquins.

Mentrestant, el 8 d'octubre, la CPDF va remetre dos exemplars de la circular que la comissió havia publicat al *Butlletí Oficial* de la província i als diaris de Palma, en la qual es dictaven mesures per impedir l'arribada de l'insecte. El Pla de defensa de la Comissió, que es declarava inspirat en l'aprovat a França per a Algèria, reiterava les mesures defensives anteriors. El batlle de Maó, a més de fer donar avís pel pregoner, va ordenar la seva inserció a la premsa.[25]

Els anys següents, tot i disminuir l'activitat oficial, les autoritats no van abaixar la guàrdia. El 1880, el governador de la província va remetre una circular en la qual s'informava de les disposicions per a la lluita contra la fil·loxera. El mateix any, en el marc de les conferències agràries dominicals ordenades per la Llei de l'1 d'agost de 1876, es féu una xerrada sobre l'ús del grill talp per combatre la fil·loxera. Com es veu, encara existia un cert desconeixement sobre el tema. El batlle de Maó envià un escrit a l'administrador de la duana i al governador de la província en el qual reproduïa les queixes d'alguns propietaris de vinyes del terme davant el desembarcament al port de cireres embolicades amb fulles de parra procedents de Mallorca. La CPDF va acordar que s'anunciés als diaris de la capital de la província la necessitat de canviar els embolcalls.[26]

Tanmateix, en aquests anys inicials, la fil·loxera no destorbava el conreu de la vinya ni la producció de vi. L'Ajuntament de Ciutadella va enviar a l'Exposició Agrícola i Industrial realitzada l'agost de 1881 a Palma una dotzena de productes i estris, entre els que s'incloïen tres botelles de vi negre.[27]

L'agost del 1883, el president de la CPDF va ordenar al sotsgovernador de Menorca la creació a l'illa d'una comissió de defensa, amb la finalitat d'articular la lluita contra la fil·loxera a l'illa. A la reunió es va prendre l'acord d'ordenar al gerent de la Societat de Vapors que impedís a tripulants i passatgers que transportessin plantes vives que podien dur el germen de la fil·loxera.[28]

Fent ús de l'autorització de la Llei del 27 de juliol de 1883 de crear un recàrrec d'entre cinquanta cèntims i una pesseta per hectàrea per finançar les despeses de vigilància, el dia 20

23. AHM, Delegació del Govern, Llig. 48; AHM, U-871-11. Exp. 8. AMC, 1879.
24. AHM, Universitat, U-877-11, Exp. 3. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1879.
25. AHM, Delegació del Govern, Llig. 48; AHM, U-877-11, Exp. 7. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1879.
26. AHM, Universitat, U-871-12.
27. Vi de Son Morell, de Gaspar Saura. Arxiu Municipal de Ciutadella, 17 i 24 de juliol de 1881.
28. AHM, Delegació del Govern, Llig. 59.

d'agost, el governador de la província va ordenar als batlles que formessin una nova relació dels propietaris amb vinyes. El procediment fou ràpid. A Maó, les relacions de propietaris es van exposar al públic el 4 de setembre i a Ciutadella, el dia 7. A la relació resultant, a Maó es van declarar 159,93 ha, amb una quota a pagar de 158 pessetes. A Ciutadella es van trobar 35,55 ha, amb una quota de 35 pessetes. El 17 de novembre es publicava al *Butlletí Oficial* de la província l'anunci que obria un període de pagament de trenta dies.[29] Com es veu, el recàrrec va assolir el valor màxim; d'altra banda, és apreciable l'increment de les extensions declarades, no sabem si per un augment del conreu o per l'existència d'un major control administratiu.

En termes generals, els viticultors van abonar aquestes quotes, ja que el juny del 1884 es publicava la llista de contribuents de Maó constrets al pagament, per no haver-ho fet en fase voluntària, l'import de la qual, incloent el recàrrec del 10%, era de 25,20 pessetes. Això implica que un 85,7% dels propietaris havien pagat en fase voluntària.[30] D'altra banda, l'1 de gener de 1884 havia pres possessió del càrrec de delegat de la Comissió de Defensa de la fil·loxera a la ciutat de Maó José Ruby Vidal, que s'havia d'encarregar d'impulsar les tasques de vigilància.[31]

Els anys següents, les úniques incidències estan lligades al cobrament de l'impost. Així, el novembre de 1884 es va formar el padró, i va resultar a Maó un total de 152,94 ha i un import de 118,50 pessetes, ja que, en aquesta ocasió, es pagaven 75 cèntims per hectàrea; l'abril de 1885 es publicava l'anunci de cobrament.[32]

L'any 1885, la relació de l'impost de Maó només incloïa 93,28 ha; aquesta reducció va provocar la natural curiositat del governador de la província, al qual va respondre el batlle de Maó indicant que «es debido a que muchos han arrancado la viña por su estado de vejez, según manifiestan sus mismos propietarios». És molt possible que alguns petits propietaris de Maó es descoratgessin per l'obligació del pagament de l'impost. El mes de gener de 1886, l'Ajuntament de Ciutadella remetia la relació dels propietaris amb vinya, amb un total de 35,45 ha.[33]

Aquests anys ja es poden apreciar els primers símptomes de relaxació oficial, ja que la manca de difusió de la llei antifil·loxèrica del 1885 contrasta amb l'activitat que provocà la de 1878. Algun temps després, el 1887, es va fer una passa més en la descentralització de les tasques de vigilància, en constituir a cada ajuntament una comissió municipal de defensa contra la fil·loxera. La de Maó tenia sis vocals, tots importants propietaris vitícoles, i les de la resta de pobles, quatre, que eren proposats pel batlle respectiu, que presidia la comissió.

A partir d'aquest any, la tranquil·litat més absoluta va regnar durant alguns anys. No tenim constància que es tornés a reclamar el pagament de l'impost fil·loxèric, cosa en part comprensible per les reaccions contràries dels viticultors, com hem vist que succeí amb l'arrabassada de vinyes de Maó el 1885. Únicament en tombar la dècada, hi ha una referència sobre l'ingrés de les quotes de Ciutadella de l'any 1890-1891 i de la convocatòria d'una reunió el mes d'abril de 1891 per

29. AHM, Delegació del Govern, Llig. 59; AHM, U-871-15. Exp. 4; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1883; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 24, 1883.
30. AHM, Universitat, U-871-15. Exp. 4.
31. AHM, Delegació del Govern, Llig. 59; AHM, U-871-15. Exp. 4.
32. AHM, Universitat, U-871-16. Exp. 7.
33. AHM, Universitat, U-872-1. Exp. 4.; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1886.

estudiar si era convenient la imposició d'aquesta contribució o si era millor l'establiment d'altres mitjans en la seva substitució.[34] Pel que podem intuir, el delegat del Govern volia oferir als ajuntaments que es fessin càrrec d'aquest impopular gravamen.

Tanmateix el silenci oficial és enganador: no es prenien noves mesures, perquè la situació sanitària seguia essent la mateixa, però les disposicions preses continuaven funcionant. Sabem, per exemple, que el delegat de la CPDF a Menorca, José Ruby, seguia realitzant la seva tasca a principi del 1891, ja que el mes de gener va fer publicar un anunci en el qual informava que, arribada l'època de la poda, quedava prohibida la introducció a Maó de qualsevol sarment, ja fos procedent de l'interior de l'illa com d'altres indrets de la província, del continent o de l'estranger.[35]

De qualsevol manera, l'opinió pública estava informada a través dels mitjans de comunicació de l'avenç de la fil·loxera i de la polèmica sobre els mitjans de combatre-la. El 1888 es publicà un article sobre «Remedios antifiloxéricos».[36]

Efectes a Menorca de la declaració de les Balears com a província fil·loxerada

Les setmanes anteriors a l'aparició de la fil·loxera a Mallorca, altres eren les qüestions que preocupaven els viticultors. El 27 de maig de 1891, *El Bien* Público reproduïa un article d'*El Felanigense* en el qual s'informava sobre el combat de la plaga del cuc verd en aquella comarca. El dia 30 s'apuntava que a Felanitx, malgrat esperar una «regular cosecha», el tràfic de vi era escassíssim a causa de la gran davallada en el preu dels vins;[37] la fil·loxera arribava a Mallorca en un moment de crisi agrícola.

El dia 2 de juny, els batlles de Menorca van rebre un telegrama en què se'ls informava de l'aparició de la fil·loxera a Mallorca. El públic en general se'n va assabentar l'endemà per la notícia que recollia la premsa. *El Bien* Público indicava que el dia 31 de maig la CPDF havia declarat l'aparició de la plaga a Llucmajor i Algaida. Se suprimien les places de vigilant de Mallorca, mantenint, però, les de Menorca i Eivissa. També s'autoritzava la introducció de ceps americans resistents a l'insecte.[38]

Les autoritats menorquines van extremar les mesures de precaució. Els batlles de Maó i Ciutadella van encarregar que es redoblés la vigilància perquè no s'introduís a l'illa cap planta, arbust o fruita procedent de Mallorca. El delegat de la CDF va decomissar a Maó alguns articles prohibits.[39] La notícia de l'aparició de la fil·loxera a Mallorca va crear un clima d'aprensió; començaren a córrer rumors, un dels més absurds dels quals fou que la vinya del delegat de la CDF estava atacada per la malaltia.[40]

El dia 7, el governador provincial ordenava als batlles la formació de noves comissions municipals de defensa contra la fil·loxera, i el dia 16 els dirigí una nova i enèrgica circular de-

34. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891, Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 24, 1891.
35. *El Bien Público*, 12 de gener de 1891.
36. *El Bien Público*, 1 d'abril de 1888.
37. *El Bien Público*, 27 i 30 de maig de 1891.
38. *El Bien Público*, 3 de juny de 1891.
39. *El Bien Público*, 4 de juny de 1891; *El Liberal*, 3 i 5 de juny de 1891; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891.
40. *El Liberal*, 9 de juny de 1891.

manant que posessin el major zel a impedir l'entrada de vegetals procedents de terrenys fil·loxerats. Finalment, el dia 17, la CMDF de Maó va prendre una sèrie d'acords que constituïen una mena de pla de defensa de l'illa de Menorca i que consistien bàsicament a extremar la vigilància sobre la importació de productes agrícoles i sobre les plantacions de vinyes per si apareixia l'insecte.[41]

Com es veu, a l'altura del 1891, les autoritats encara confiaven en les mesures aïllants, una estratègia que ja havia demostrat el seu fracàs a tot Europa. No hi ha cap referència a la reconstrucció de la vinya amb ceps americans, tot i que el mes de juliol es rebria un escrit de La Vitícola Catalana oferint-ne. A Mallorca, en canvi, el mes de novembre, la Diputació va acordar crear un viver.

Tanmateix, l'estratègia defensiva, de vigilància i control a les Balears tenia un problema: mentre que a les illes no envaïdes encara tenia una lògica, a Mallorca ja era inútil; a més, la Balear major requeria fons per lluitar contra els focus fil·loxerats; com a d'altres indrets, s'intentava aturar la plaga amb insecticides. Així, no hauria d'haver estranyat a les autoritats que el governador civil cessés el delegat de la Comissió a Menorca, la peça central de l'estratègia defensiva a l'illa. Per aquest motiu, el 2 de juliol, la CMDF de Maó es tornava a reunir per demanar al governador civil que el cessament quedés sense efecte. Al mateix temps, es demanava als altres pobles que indiquessin l'extensió de vinya dels seus termes per si s'haguessin de repartir les despeses de vigilància.[42]

Com que la qüestió del sou dels funcionaris encarregats de la vigilància era urgent, el dia 17, el batlle de Maó, que com podem comprovar havia pres la iniciativa, demanà una subvenció anual de 2.500 pessetes a la Diputació. El batlle també va remetre una carta als batlles dels altres pobles informant-los de les seves gestions per aconseguir recursos i demanant-los si estaven disposats a costejar el servei. Aquesta gestió no era gens baldera, ja que el dia 29 el batlle rebia un escrit del governador civil, com a president de la CPDF, en el qual indicava la impossibilitat d'anul·lar la supressió del delegat per manca de recursos, ja que no es podia recaptar el recàrrec. Esgotada la via mallorquina, el batlle, el 8 d'agost, es dirigia directament al ministre de Foment demanant una subvenció de 2.500 pessetes per finançar el servei.[43]

Tot i que estava oficialment cessat, el delegat va seguir treballant, com ho indiquen les notes aparegudes a la premsa els mesos següents.[44] És possible que l'Ajuntament de Maó hagués assumit de manera provisional el pagament del seu sou. Potser per això, a partir d'aquest moment, l'afer va ser tractat amb més calma. A mesura que passava l'estiu, els menorquins degueren comprendre que les vinyes eren salves i estàlvies i que la vessant econòmica necessitava el seu temps per resoldre's.

De fet, malgrat l'extensió de la plaga, la temporada vitícola seguia el seu curs tant a Mallorca com a Menorca. De la primera, *El Bien* Público informava el juliol que la collita de raïm

41. *El Bien Público*, 16 i 17 de juny de 1891; AHM, U-872-7. Exp. 3.

42. AHM, U-872-7. Exp. 3.

43. AHM, Universitat, U-872-7. Exp. 3; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891.

44. El dia 21 de juliol va fer tirar a la mar una cistella d'albercocs embolicats amb fulles de vinya que duia un passatger; el 29 de setembre també va fer tirar a l'aigua un calaix de raïm que havia dut el vapor procedent de Palma; el dia 9 de novembre va fer rentar fruites que uns passatgers de Barcelona duien en una cistella i en un sac; el dia 3 de gener va fer reembarcar cap a Barcelona sis caixons de panses que havia retingut el dia 31 de desembre. *El Bien Público*, 21 de juliol, 29 de setembre i 9 de novembre de 1891, i 2 de gener de 1892.

presentava bones perspectives, ja que el míldiu no havia aparegut amb la força dels anys anteriors, però la qüestió principal era l'atonia de les compres i els baixos preus.[45] Pel que fa a Menorca, els problemes dels vinyolers tampoc venien de l'amenaça de la fil·loxera, sinó de l'acció del vent i del míldiu sobre les vinyes, que es va aconseguir vèncer gràcies als tractaments aplicats.[46]

El 25 d'octubre es va constituir la Comissió Regional de Defensa de la Fil·loxera de Menorca. En la primera sessió es va adoptar un altre pla de defensa que incloïa les habituals mesures de vigilància i aïllament; també es reiterava la petició de subvenció al Ministeri de Foment i a la Diputació.[47] Als altres pobles, es van crear subcomissions locals per prevenir l'aparició de la malaltia.[48] El 29 d'octubre, el governador civil s'adreçava de nou als batlles, per fer-los arribar un «Pla interí de defensa contra la fil·loxera» que havia adoptat la Comissió Regional, tot pregant-los que li donessin publicitat.[49] D'altra banda, el dia 2 de novembre es rebia l'escrit en el qual es denegava la subvenció sol·licitada al Ministeri de Foment.[50] El 26 de novembre, la comissió municipal de Ciutadella va nomenar Llorenç Vivó Moll, que ja prestava el servei de vigilància, delegat de la CDF a la població.[51]

No hi ha dubte que en els primers temps la vigilància sobre el moviment de mercaderies era estricta. Els mesos de novembre i desembre es va tractar l'entrada al port de Ciutadella de patates valencianes via Palma, la qual s'autoritzà després d'aconseguir que la Direcció de Sanitat del port de Palma emetés certificats de les patates i altres tubercles de València que es transbordessin amb destinació Menorca; es va prohibir la introducció d'alls i cebes de punts fil·loxerats.[52]

El 7 d'abril de 1892, els batlles de Menorca es reuniren per estudiar com fer front a les despeses de vigilància i van decidir dividir l'illa en dues zones: Llevant (Maó, es Castell i Alaior) i Ponent (Ciutadella, Ferreries i es Mercadal) i nomenar un funcionari encarregat de la vigilància —el delegat de la Comissió— a cadascuna. El sosteniment de cada plaça costava 1.500 pessetes, que es repartien entre els municipis de cada zona.

Durant l'any 1892, els delegats continuaren realitzant la seva feina de forma minuciosa. La premsa informà el juliol que el comissionat de Maó havia fet tirar a la mar vuit raïms que un passatger del vapor procedent d'Alcúdia tractava d'introduir embolicats entre la roba que duia en un cofre; altres notícies similars van aparèixer els mesos següents.[53]

Aquest mateix any, la premsa va anar informant de l'extensió de la fil·loxera als diferents pobles de Mallorca; aquestes notícies no es destacaven més que les d'altres malalties com el cuc verd o la piral. Els periodistes també recollien, sense cap comentari, articles sobre supo-

45. *El Bien Público*, 16 i 23 de juliol de 1891. El 17 d'octubre s'informava que les operacions de venda de vi seguien encalmades, essent el preu dels de primera collita de 7 a 9 rals el quartí.

46. *El Bien Público*, per Menorca, 26 de juny de 1891; 7 d'octubre de 1891.

47. AHM, U-872-7. Exp. 3; Arxiu Municipal de Ciutadella; 1891. *El Bien Público*, 23 i 26 d'octubre i 4 de novembre de 1891.

48. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 24, 1891.

49. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891.

50. AHM, U-872-7. Exp. 3.

51. AHM, U-872-7. Exp. 3; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891.

52. Arxiu Municipal de Ciutadella, 1891; *El Bien Público*, 2 de desembre de 1891.

53. El 4 i l'11 d'agost, diversos cistells de raïms de Barcelona; el 30 d'agost, el 6 d'octubre i el 2 de novembre, d'altres procedents de Palma; i el 10 de setembre, vuit arroves de raïm procedents d'Eivissa. *El Bien Público*, 28 de juliol; 4, 11 i 30 d'agost; 10 de setembre; 6 d'octubre, i 2 de novembre de 1892.

sats «adobs antifil·loxèrics».[54] Les dues qüestions a les quals es donava més importància eren els tractaments del raïm i l'estat de les collites.[55] Durant la primavera i l'inici de l'estiu, es publicaren anuncis sobre la polvorització de les vinyes amb sulfat de coure i brou bordelès per combatre l'oïdi i el míldiu. A finals d'estiu i a la tardor s'informava sobre l'estat de la collita de Mallorca i de les baixes cotitzacions del vi tot indicant que malgrat l'extraordinària depreciació dels brous la demanda s'havia esfondrat i els vins no tenien sortida. A Menorca, la verema va minvar per l'escassetat de pluges i els preus eren relativament baixos; tanmateix, s'esperava que la bondat dels vins compensés una mica els viticultors.[56]

La càrrega de mantenir els delegats devia ser feixuga per als ajuntaments; el 1892 i el 1893, el delegat del Govern va haver de reclamar el pagament a alguns municipis.[57] Aquests en van ser alliberats aviat: el 20 de juliol de 1893, el Govern va informar que es feia càrrec de les despeses. El 1893 i el 1894 es van escolar sense més novetats que els requeriments del delegat del Govern per procedir a la vigilància de les vinyes. El 1894 es va rebre un fulletó sobre les vinyes americanes del viverista lleidatà Francesc Vidal i Codina.[58]

La fil·loxera a Menorca

El 13 de juliol de 1899, el diari *El Bien* Público anunciava la presència de la malaltia a Menorca.[59] El 18 de juliol, un altre diari, *El Liberal*, explicava que s'havia localitzat l'insecte, mitjançant l'anàlisi microscòpica, en una finca del terme d'Alaior. Des del primer moment, a l'Ajuntament de Maó ja es va parlar d'introduir vinyes amb peus americans per repoblar l'illa.[60] El 27 de juliol, el governador civil va declarar oficialment l'aparició de la fil·loxera. El delegat del Govern va comunicar als batlles de l'illa l'aparició de focus fil·loxèrics i els convocà al seu despatx el dia 4 d'agost.[61]

Els acords presos aquell dia es mantenen en la línia defensiva habitual: s'ordena l'arrabassament de la vinya afectada, la inspecció de les vinyes de tots els termes i la prohibició de l'entrada de ceps de qualsevol regió fil·loxerada. S'afegeix la idea, que ja havia sorgit a l'Ajuntament de Maó, de reconstruir les vinyes amb peus americans, per a la qual cosa es demana assistència tècnica a la subdelegació a Maó de l'Institut Català de Sant Isidre.[62] Menorca s'aprofitava de l'arribada tardana de la fil·loxera i, especialment, de l'experiència mallorquina. La rapi-

54. *El Bien Público*, sobre la fil·loxera a Mallorca: 8 i 9 de juny i 1 de juliol de 1892; sobre el cuc verd i la piral: 19 i 27 de maig de 1892; sobre els adobs antifil·loxèrics: 1 d'agost i 14 de setembre de 1892.

55. *El Bien Público*, sobre el sulfatat de les vinyes: 7 i 24 de maig, 4 de juny i 6 de juliol de 1892; sobre la cotització del vi: 12 de juliol, 24 d'octubre i 10 de novembre de 1892.

56. *El Bien Público*, 28 de setembre de 1892.

57. AHM, U-872-8 i U-872-9; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1892; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 24, 1892 i 1893.

58. AHM, U-872-7. Exp. 3.

59. *El Bien Público*, 13 de juliol de 1899.

60. *El Liberal*, 18 de juliol de 1899.

61. AHM, U-872-15. Exp. 3; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1899; Arxiu Municipal d'Alaior, Sec. 24, 1899; Arxiu Municipal des Mercadal, Correspondència, 1899.

62. AHM, U-872-15. Exp. 3; Arxiu Municipal de Ciutadella, 1899; Arxiu Municipal des Mercadal, Correspondència, 1899; Arxiu Municipal de Ferreries, Correspondència, 1899.

desa a proposar la reconstrucció de les vinyes contrasta amb l'actitud de la Rioja, que també fou atacada el 1899, on les controvèrsies sobre la qüestió es van perllongar al llarg de quatre anys, malgrat que a Navarra tenien fil·loxera des del 1895.[63]

Per a l'arrabassament de la vinya afectada, el batlle d'Alaior va remetre una carta al seu propietari i als de les tres vinyes situades dins de la distància de protecció de vint metres en què se'ls citava el 24 d'agost a les seves vinyes, amb el personal necessari per procedir a la tasca indicada, advertint-los que, si no compareixien, es faria igualment a càrrec seu. Els ajuntaments van fer inspeccionar les vinyes dels seus termes, per la qual cosa sabem que la fil·loxera no era present al terme veí des Mercadal.[64]

A finals d'agost del 1900, el vicepresident de la CPDF va remetre als batlles de Menorca diversos exemplars de la memòria sobre el viver de ceps americans de la Diputació provincial de les Balears en què s'explicaven les particularitats d'aquestes plantes als terrenys mallorquins, molt similars als de la major part de Menorca, tot indicant les varietats més adients.[65] Menorca arribava així en el moment ideal de la lluita contra la fil·loxera, quan el viver de la Diputació era en ple funcionament i ja es tenia una idea clara de les varietats més adaptables als terrenys calcaris.

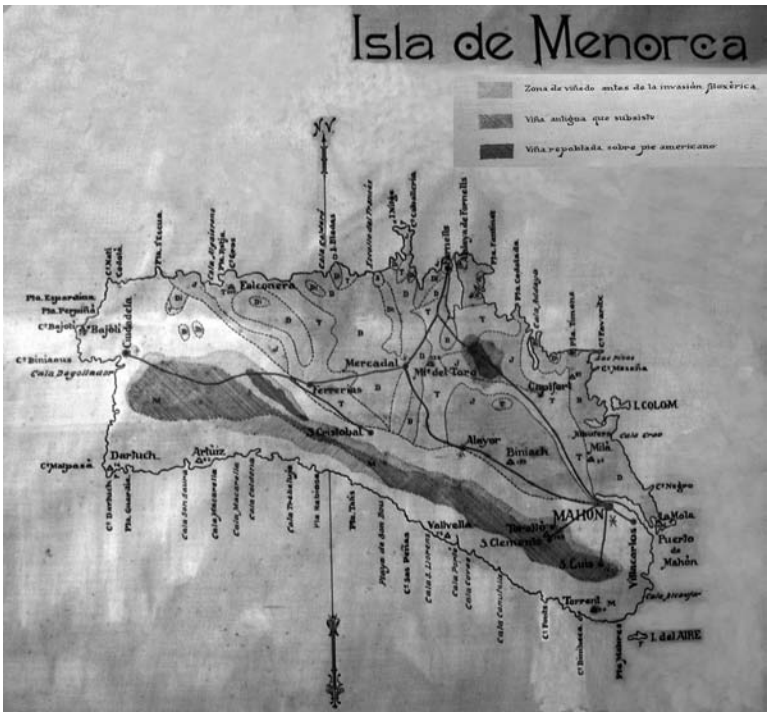
D'altra banda, el 1900, si bé ni les fonts oficials ni la premsa recullen més casos de vinyes fil·loxerades, sí que van aparèixer nombroses notícies referides a la manera de combatre la malaltia, cosa que fa sospitar que se seguia expandint i només la seva arribada tardana motivava que fos considerada un fenomen normal.[66]

El setembre del 1906, l'Ajuntament de Maó va contestar a un qüestionari vitivinícola del Servei Agronòmic de Balears indicant que la plaga encara no havia arribat al terme. Tanmateix, ja s'estava repoblant vinya amb peus americans, ja que el setembre del 1905 es va elaborar una relació dels propietaris de Maó que tenien ceps americans. Eren més de setze vinyaters, amb un total de 1.150 ceps, que ocupaven 1.800 m^2. Com a referència, en el qüestionari de l'any següent s'indicava que la vinya ocupava un total de 80 ha.[67] No tenim més dades sobre l'evolució de la fil·loxera; aparentment, la seva progressió fou lenta i poc traumàtica. És significatiu que cap autor coetani ni cap font oficial atribuís mai la decadència de la vinya a la fil·loxera.[68]

Els anys següents, la premsa va recollir notes sobre la verema i en tots els casos es parla de l'obtenció d'uns bons resultats, sense que en cap moment s'esmenti que aquesta plaga hagi malmès la collita; el 1904 es diu que la collita és «desde luego superior a la del año pasado tanto en cantidad como en calidad».[69] Realment, la major amenaça per a la viticultura era l'evolució dels preus: el novembre del 1904 s'informava que l'aplicació del nou reglament sobre alcohols havia ocasionat una baixa de la cotització dels vins, amb una disminució d'entre vuit i nou pessetes per hectolitre respecte a la collita de l'any anterior.[70]

63. Oestreicher (2000: 13-14).
64. Arxiu Municipal des Mercadal, Correspondència, 1899.
65. AHM, U-872-16. Exp. 2; Arxiu Municipal des Mercadal, Correspondència, 1900. Gili (1900).
66. *El Bien Público*, 16 de gener, 22 de febrer i 28 de març de 1900.
67. Arxiu Municipal de Maó, 1905 i 1906.
68. Ferrer (1992: 53) també es troba al Mas-Palou amb una gran parquedat sobre els efectes de la malaltia.
69. *El Bien Público*, del 29 d'agost de 1904, parla de «resultados satisfactorios»; el del 16- d'octubre de 1906 indica que «la uva es abundante y de muy buena calidad»; el del 24 de setembre de 1908 informa que «el vino será abundante y de superior calidad».
70. *El Bien Público*, 21 de novembre de 1904.

Gràfic 3
Mapa Geológico Vitícola de la Región Agronómica de Baleares (detall)

Font: CAIB. Conselleria d'Agricultura i Pesca de la CAIB. Seu carrer Eusebi Estada.

La vinya era un conreu amenaçat per multitud de malalties i la fil·loxera, en aquest moment, ja era una més (de fet, la més esmentada en tots els textos és el míldiu). Tot fa pensar que les noves vinyes s'anaven plantant amb nous híbrids o ceps autòctons empeltats sobre peus americans i que quan la fil·loxera atacava una vinya el propietari optava entre abandonar el conreu o repoblar-la. Una notícia apareguda a la premsa l'any 1909 indica que la collita de raïms de l'any seria extraordinària i, segons els entesos, feia molts anys que no n'hi havia cap d'igual, la qual cosa indica una clara recuperació. Aquest mateix any, Pere Mir informava que estaven «vencidos, por medio de la plantación de cepas americanas, los peligros de la filoxera».[71]

El 1909, el Servei Agronòmic de les Balears estimava que, sobre una extensió inicial de 321 ha, la fil·loxera n'havia destruït 87, 41 estaven envaïdes i restaven lliures 193 ha. S'havien reconstruït trenta-dues hectàrees amb vinyes americanes, cinc en llocs on abans ja hi havia ceps i vint-i-set en noves plantacions. Aquesta informació deu correspondre al Mapa Geológi-

71. Mir (1909: 300-315).

co Vitícola de la Región Agronómica de Baleares, signat per Antoni Ballester, enginyer en cap de les Balears i autor de l'estudi.[72]

Tot i que s'ha de considerar que és un mapa molt aproximatiu, a l'illa de Menorca es pot comprovar visualment que la zona repoblada és molt reduïda i, a diferència del que ocorre a Mallorca, on està situada al cor de la zona vitícola del Llevant, ocupa dues àrees marginals: una al sud-oest de Ferreries i l'altra al nord-est des Mercadal, propera a la zona d'Alaior, on havia estat detectada la fil·loxera. En canvi, la vinya no fil·loxerada que subsisteix està inclosa dins del perímetre de la vinya existent abans de la plaga i és poc menor que aquesta, corroborant d'aquesta manera els limitats efectes de la malaltia sobre els ceps menorquins.

La vinya i el vi en els anuncis de la premsa local (1874-1913)

La premsa de Menorca, a més de publicar notícies sobre la vinya i el vi, contenia multitud d'anuncis sobre aquests productes, així com de subministraments i altres articles relacionats. Per tal de donar una visió de l'evolució del sector, hem considerat una sèrie de quaranta anys (1874-1913), que s'inicia en els anys immediatament precedents a l'aparició de la plaga i finalitza quan els seus efectes ja s'han esvaït. Com a diari de referència hem pres *El Bien Público*, ja que presenta la sèrie més coherent, tot i que hem consultat *El Liberal* i la seva continuació a partir de mitjan 1906, *La Voz de Menorca*, durant set anys presos a l'atzar, per contrastar les dades. Són diaris de Maó, tot i que la seva àrea d'influència s'estenia pràcticament a tota l'illa. El criteri utilitzat ha estat el de comptar el nombre de dies de publicació dels anuncis.

Els anuncis de vi i begudes alcohòliques

Per començar, analitzarem els anuncis sobre el vi, per estudiar després els de subministraments i d'altres. A la taula 6 hem recollit el resum d'aparicions dels productes vinícoles. Els vins corrents s'han dividit entre els procedents de Mallorca, els catalans i la resta (vins de València, Alacant, Valdepeñas, Cariñena, la Rioja o sense denominació específica). Els de Menorca, en general, eren vins de taula, majoritàriament negres. Els vins generosos són el xerès, el màlaga, el moscatell, el porto, el vermut i d'altres. Els medicinals són enriquits amb diversos productes i es venien com a reconstituents per a persones dèbils i infants.

També hi hem afegit els licors, que en aquesta època competien amb els vins, i l'apartat «Vi i licors», que conté anuncis de licors i vins generosos, que de vegades també inclouen vins de taula i diversos productes no alcohòlics, generalment dolços. Finalment, hem recollit la cervesa, un producte de introducció recent, per comprovar com va afectar el mercat del vínics.

El pes dels vins de Menorca (22,6%) és gairebé igual al de la resta de vins de taula, 24,5%, la qual cosa és indicativa d'una presència similar al mercat. Aquests vins eren apreciats pels consumidors. La premsa de Maó informava, el novembre de 1892, que havien arribat «7 bocoyes de vino de Mallorca con destino al pueblo de San Luis, y como de dicho pueblo se intro-

72. Ballester (1909: 15-16) i Conselleria d'Agricultura i Pesca de la CAIB. Sala de reunions de la seu del carrer Eusebi Estada.

Taula 6
Anuncis d'*El Bien Público* sobre el vi 1874-1913. Nombre de dies de publicació

	Menorca	Foraster	Mallorca	Català	Generós	Medicinal	Licors	Vi i licors	Cervesa	Suma
1874-1878	29	79	16	27	123	33	28	2	26	363
1879-1883	38	47	37	47	47	95	31	28	1	371
1884-1888	129	36	100	20	35	70	111	47	0	548
1889-1893	107	67	25	30	31	40	62	42	6	410
1894-1898	246	74	3	27	43	12	18	3	0	426
1899-1903	15	16	0	0	52	0	11	0	3	97
1904-1908	38	13	0	9	91	7	0	16	11	185
1909-1913	21	4	0	0	16	54	166	3	96	360
Total	623	336	181	160	438	311	427	141	143	2.760
%	22,6%	12,2%	6,6%	5,8%	15,9%	11,3%	15,5%	5,1%	5,2%	100,0%

Font: Elaboració pròpia a partir dels anuncis publicats a *El Bien Público*. 1874-1913.

duce en esta población gran cantidad del referido caldo, llamamos la atención de los consumidores, para que no se dejen dar gato por liebre pagando a buen precio y como á vino del país, el que ha venido de Mallorca».[73]

En conjunt, els vins de taula abracen un 47,1% de tots els anuncis, que és un valor important, ja que, en ser productes de consum corrent i arrelat, no necessitaven tanta publicitat com els productes de consum extraordinari o que eren novetat i que eren presentats al consumidor per primera vegada perquè els conegués o en fes consum en dates assenyalades (Nadal, Setmana Santa). La resta d'anuncis està molt repartida entre els generosos, 16%; els medicinals, 11,3%, i els licors, 15,5%. El grup de vins i licors (5,1%) i la cervesa (5,2%) tenien una presència molt minsa.

Pel que fa a *El Liberal*, a la taula 7 es presenten les dades dels anys de referència (1882, 1886, 1891, 1896, 1900, 1907 i 1910) i les d'*El Bien* Público dels mateixos anys.

El Liberal publicava el mateix nombre d'anuncis de vi que *El Bien* Público, però la distribució és una mica diferent. Apareixien menys anuncis de vi de taula (39,2% enfront d'un 51,2%), la qual cosa es deu a una menor presència del vi de Menorca, ja que n'hi ha més de foraster, tot i que menys de mallorquí i de català i, en conjunt, el pes del vi forà és similar en

73. *El Bien Público*, 8 de novembre de 1892.

Taula 7
Anuncis de *El Liberal*, *La Voz de Menorca* i *El Bien Público* sobre el vi (1874-1913)

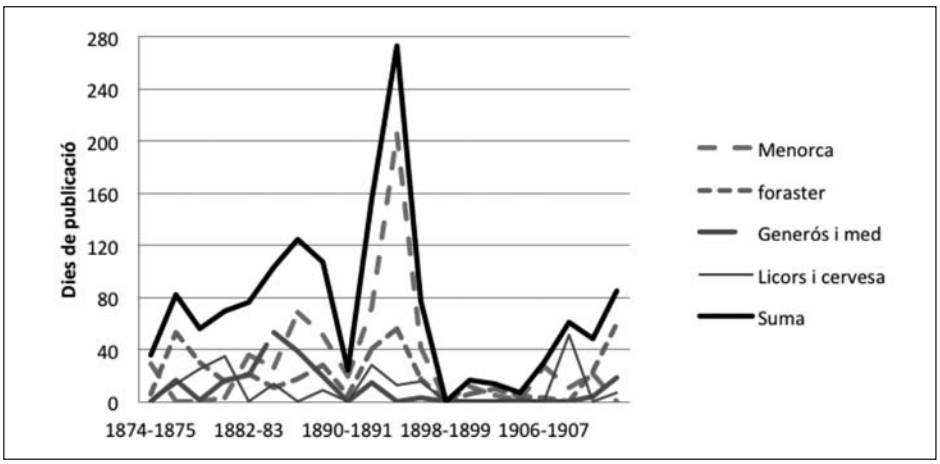
	Menorca	Forasster	Mallorca	Català	Generós	Medicinal	Licors	Vi i licors	Cervesa i sidra	Suma
Liberal	59	77	25	7	78	0	128	40	15	429
%	13,8%	17,9%	5,8%	1,6%	18,2%	0,0%	29,8%	9,3%	3,5%	100,0%
B.P.	133	38	36	12	37	16	74	76	6	428
%	31,1%	8,9%	8,4%	2,8%	8,6%	3,7%	17,3%	17,8%	1,4%	100,0%
Suma	192	115	61	19	115	16	202	116	21	857
%	22,4%	13,4%	7,1%	2,2%	13,4%	1,9%	23,6%	13,5%	2,5%	100,0%

Font: Elaboració pròpia a partir dels anuncis publicats a *El Bien Público*. 1874-1913.

les dues publicacions (25,4% i 20,1%). Per contra, hi ha molts més anuncis de vins generosos i de licors, però menys de medicinals i de vi i licors; n'hi ha alguns més de cervesa i sidra.

Al gràfic 4 ens concentrem en l'evolució temporal. Es detecta fàcilment el període d'auge del mercat vinícola espanyol, entre el 1884 i el 1888, que a Menorca es perllonga gairebé una dècada més, fins al 1896. De fet, hi ha tres moments en què el nombre d'anuncis és molt important. El primer, entre el 1876 i el 1880, és el menys fort dels tres i ens marca l'inici d'una tendència creixent; el segon, entre el 1885 i el 1889, és de major intensitat; el darrer, del 1893 al 1895, és el més curt i potent. Els anys 1896 i 1897 marquen un fort retrocés en el nombre d'anuncis, coincidint amb la crisi dels preus del vi a Espanya, i s'agreuja a partir del 1898, etapa

Gràfic 4. Anuncis de vins

Font: Elaboració a partir dels anuncis de *El Bien Público.*

que veu el màxim impacte de la fil·loxera sobre la producció vitícola espanyola i de la qual no hi haurà indicis de recuperació fins al 1906, si bé la composició dels anuncis es va modificar significativament, ja que el vi de taula no s'arriba a recuperar.

Si en lloc de prendre tots els productes vínics, considerem exclusivament els vins de taula, el perfil és gairebé idèntic, fet que evidencia que es tractava d'un mercat integrat. Només podríem puntualitzar que el primer impuls, protagonitzat pels vins forasters, s'esgota un any abans, mentre que el segon, dominat pels vins mallorquins (que a mesura que passen els anys deixen pas als menorquins), s'avança al 1882; igualment, el darrer període, protagonitzat pel vi de Menorca, s'estén entre el 1892 i el 1896.

Per tant, l'increment dels anuncis de vi de Menorca es va iniciar amb un cert retard, a partir del 1882, i es va perllongar fins al 1896. Pel que fa als vins forans en conjunt, inicien el cicle ascendent molt abans, el 1876, i el mantenen fins al 1896, però amb moltes alternatives. Les xifres d'aquests anys no es tornaran a assolir mai més en el nostre període d'estudi.

D'altra banda, en els diferents tipus de vi és fàcil de detectar l'evolució de la fil·loxera: el vi català viu el seu moment d'auge entre el 1879 i el 1883, seguit d'una disminució forta el quinquenni següent i una recuperació dels valors anteriors a la dècada de 1889-1898. El vi de Mallorca experimenta un ascens molt marcat els anys 1884-1888, seguit d'una reducció important el quinquenni següent; a partir del 1893, poc després de l'aparició de la fil·loxera, se'n deixen de publicar anuncis. Els anuncis d'altres vins forasters tendeixen a compensar les variacions dels dos anteriors, especialment el mallorquí, però a partir del 1899 es van reduint fins a arribar a quasi eclipsar-se els anys finals.

Els anuncis de vins generosos i medicinals i els licors presenten una tendència global decreixent, tot i la recuperació dels darrers anys. Els primers assoleixen els valors màxims entre el 1874 i el 1883, amb una caiguda només alterada pel breu repunt de 1888-1890. Els licors, per la seva banda, van ser publicitats a partir del 1878 i especialment, entre el 1883 i el 1891. Tanmateix, des del 1910, van veure un important ressorgiment. Finalment, la cervesa presenta unes dades molt baixes fins al 1913. Aquests darrers productes són els responsables de l'increment dels anuncis de productes vínics a partir del 1906.

A la taula 8 fem una anàlisi més detallada dels vins de taula, tot indicant, junt amb el nombre de dies de publicació, el nombre d'anuncis i d'anunciants. El vi de Menorca era el que tenia més presència als diaris, sobretot pel que fa al nombre de dies de publicació (mitjana de 9,6 dies per anunci); de fet, aquest és el motiu de la discrepància entre les xifres d'*El Bien*

Taula 8. Anuncis de vi de taula (1874-1913)

	Anunciants	Anuncis	Dies	% dies	Dies/anunci
Menorca	43	65	623	47,9%	9,6
Foraster	38	51	336	25,8%	6,6
Català	14	21	181	13,9%	8,6
Mallorca	14	30	160	12,3%	5,3
Suma	**109**	**167**	**1.300**	**100,0%**	**7,8**

Font: *El Bien Público*. Annex

Público i *El Liberal* que hem vist anteriorment: allà el nombre de dies d'inserció dels anuncis de vi de Menorca és semblant al dels altres vins de taula.

En relació amb la resta, el vi català també presenta un elevat nombre de dies d'inserció per anunci (8,6), que en el vi mallorquí és molt menor (5,3). En canvi, el major nombre d'anuncis per anunciant és el del vi mallorquí (2,1). Els vins forasters tenen ràtios molt baixes (6,6 i 1,3).

Un estudi més atent dels anuncis de vins de Menorca ens permet descobrir una gran diversitat de situacions. Així, hi ha un anunciant, Antoni Blanc, que és el responsable de 242 dies d'inserció, corresponents a només set anuncis. Va començar el 1887-1888 anunciant vi negre de Llucmaçanes (tres anuncis durant un total de trenta-vuit dies, més de dotze dies per anunci), però va destacar a partir del 1892 com a venedor de vi blanc (aprofitant el ganxo comercial del seu cognom), del qual en féu quatre anuncis, que va inserir 204 dies (51 dies per anunci, uns sis mesos). Els primers dos anys (1892-1893 i 1893-1894) va treure la «Manzanilla de Mahón: Vino generoso especial 4 años elaboración». L'any següent, «Vino blanco del país entreseco» i finalment, el 1894-1895, «Vino blanco seco». El primer era un vi especial que es venia a preus de luxe: inicialment a 2,25 pessetes/botella, preu que s'apujà successivament a tres i quatre pessetes el 1893. Els altres vins es venien al preu dels blancs: el 1894, a sis pessetes per quarter (sis litres), mentre que els vins negres es venien a meitat de preu, com era habitual a l'illa.

Si féssim abstracció d'aquest vi tan excepcional, el nombre de dies d'inserció dels vins menorquins seria de 381, i cada anunci es publicaria una mitjana de 6,6 dies, un valor similar al de la resta de vins. A més, el nombre d'anuncis per anunciant resultaria 1,38, relativament baix. Per tant, deixant de banda l'agressiva actuació d'Antoni Blanc, els anunciants de vins de Menorca poques vegades repetien anunci, i el mantenien al llarg d'una setmana.

La majoria d'anuncis de vi de Menorca, quan indicaven el tipus, eren de vi negre de taula, excepte els quatre que hem indicat d'Antoni Blanc i tres que anunciaven vins negres i blancs. Era molt habitual que s'especifiqués la qualitat dels vins negres, com ara:

— vi nou o de la darrera collita;
— vi vell, «añejo» o de dos anys;
— superior, «superior calidad» o «clase suprema» (els vins de segona i tercera qualitat pràcticament mai eren vins de Menorca, sinó vins forans);
— vi legítim, «puro» o «sin mezcla», i
— en una ocasió s'indica «un tercio del país y dos tercios catalán», si bé és possible que alguns dels vins anunciats fossin, així mateix, mesclats.

D'altra banda, en vint-i-tres ocasions s'indica el lloc de producció: la majoria de vegades eren vins de fora de Maó (deu de vi d'Alaior, set de Llucmaçanes, cinc de Sant Lluís, una de Ferreries), i només una de Maó. És lògic pensar que, si no es deia res, se sobreentenia que el vi era local.

En algunes ocasions, s'anunciaren els vins d'un productor determinat, una mena de vi de marca. Són els vins següents:

— Vi de Ferreries, de la possessió «Son Telm» (1886).
— Vi de Llucasaldent-Alaior (1887).

— Vi del Baró de Benimuslem (1888, 1889 i 1892).
— Vi de la vinya de Santa Eularieta (1893).
— Vi de Pedro Montáñez (1895).
— «El acreditado vino tinto del señor Femenias» (1906).
— «El acreditado vino de Rafalet» (1906).
— Vi negre del país d'«Antonio Anglada y compañía» (1908).
— Productes de Ses Coves, entre els quals s'esmentava el vi (1910).

Gràfic 5. Anunci de vi de Menorca

VINO TINTO DE MESA
PROPIEDAD DEL
BARON DE BENIMUSLEM
COSECHA DE 1887
A cargo de Antonio Campos y Seguí, calle de Anuncivay n.° 35.

Font: *El Bien Público*, 02/01/1889.

Com es pot comprovar, l'aparició d'aquests anuncis és relativament tardana i coincideix amb l'expansió del nombre total d'anuncis de vi de Menorca. Es reprèn amb força a partir del 1906, quan la crisi fil·loxèrica ja toca a la fi. La pràctica totalitat dels punts de venda se situava a Maó, però en alguna ocasió eren als pobles des Castell i Sant Lluís. Els anuncis normalment tenien mides reduïdes, una columna i tres o quatre línies, si bé, al llarg del temps, s'arribaren a publicar anuncis més elaborats (el del baró de Benimuslem de 1888-1889, el de la vinya de Santa Eularieta, el dels vins d'Antoni Anglada i el vi de Rafalet), els quals, amb unes dimensions d'uns 14 cm × 6 cm, són grans en relació amb els de la resta de vins de taula, però no en comparació amb altres tipus de vins (els generosos i els vins i licors solien ser majors) o altres productes.

A través dels anuncis de vi hem vist com l'evolució del mercat vinícola de Menorca va respondre a la pauta general del país, amb una època daurada que, si bé es va iniciar amb un cert retard (1882), es va allargar fins al 1896 i que va tenir els seus moments culminants el 1887-1888 i entre el 1893 i el 1895. La bonança no es va notar només en el nombre d'anuncis, sinó que també es van desenvolupar els vins amb denominació i, fins i tot, productes especials i de luxe que ens parlen d'una eufòria sense precedents. La depressió, tanmateix, arribà el 1896 i s'agreujà el 1898. No va tenir res a veure amb l'aparició de la fil·loxera el 1899, sinó que més aviat sembla causada per un esgotament de les forces del mercat. A partir del 1906 s'observa una clara milloria. En suma, la fil·loxera no només no va causar la ruïna de la vinya de Menorca, sinó que aquesta va poder viure, com a la resta del país, un moment d'esplendor.

Els anuncis de subministraments i d'altres articles relacionats amb la vinya i el vi

Seguint el mateix procediment que s'ha descrit a l'apartat anterior, hem elaborat la taula 9, en la qual s'han separat els diferents tipus de productes anunciats relatius a la vinya o el vi; s'han descartat adobs i altres productes similars venuts de forma genèrica, sense fer referència a la viticultura.

Taula 9
Anuncis de *El Bien Público* sobre subministraments a la viticultura (1874-1913)

	Adobs	Anticriptog i insecticides	Utillatge viticultura	Vinyes	Ceps americans	Utillatge celler	Suma
1874-1878	0	0	0	0	0	3	3
1879-1883	0	6	0	1	0	27	34
1884-1888	0	53	9	4	0	9	75
1889-1893	25	14	6	0	5	0	50
1894-1898	42	41	15	0	46	0	144
1899-1903	26	50	3	9	22	0	110
1904-1908	24	13	67	26	0	28	158
1909-1913	22	16	8	94	54	0	194
Total	139	193	108	134	127	67	768
%	18,1%	25,1%	14,1%	17,4%	16,5%	8,7%	100%

Font: Elaboració pròpia a partir dels anuncis publicats a *El Bien Público*. 1874-1913.

El nombre de dies d'inserció d'aquests anuncis és quatre vegades menor que el dels vins, però superior al dels vins de Menorca, que són els que realment responen a la situació productiva de l'illa. El principal grup d'anuncis correspon als productes anticriptogàmics i insecticides: sofre, sulfat de coure, brou bordelès i altres de similars, amb un 25%. El segon són els adobs per a la vinya, amb un notable 18%; percentatges similars van assolir els anuncis de ceps americans i els de venda o lloguer de vinyes. La resta de productes té un pes netament inferior.

A la taula 10 es presenten les dades d'*El Liberal*, junt amb les d'*El Bien* Público. El nombre de dies d'inserció dels anuncis és considerablement més elevat en aquest darrer (59,4% del total) que *a El Liberal*, cosa lògica per la seva tendència ideològica conservadora i propera als cercles agraris; *El Liberal* era un diari republicà i més vinculat als interessos comercials i industrials.

Així i tot, existeixen algunes similituds, com en els productes anticriptogàmics, que presenten un percentatge idèntic, o els anuncis de vinyes, amb un nombre de dies d'inserció semblant. A *El Liberal* no es troba cap anunci d'adobs per a vinyes i el nombre d'anuncis de ceps americans és molt baix. Per contra, es publicaren un nombre elevat d'anuncis d'utillatge de viticultura i utillatge de celler.

Taula 10
Anuncis de viticultura. *El Liberal*, *La Voz de Menorca* i *El Bien Público* (1874-1913)

	Adobs	Anticriptogàmics i insecticides	Utillatge viticultura	Vinya	Ceps americans	Utillatge celler	Suma
Liberal	0	50	44	27	3	30	154
%	0,0%	32,5%	28,6%	17,5%	1,9%	19,5%	100,0%
B.P.	36	74	21	21	57	16	225
%	16,0%	32,9%	9,3%	9,3%	25,3%	7,1%	100,0%
Suma	36	124	65	48	60	46	379
%	9,5%	32,7%	17,2%	12,7%	15,8%	12,1%	100,0%

Font: Elaboració pròpia dels anuncis publicats a *El Liberal*, *La Voz de Menorca* i *El Bien Público.*

Pel que fa a l'evolució temporal, el nombre de dies d'inserció va anar creixent al llarg del període, des del mínim del primer quinquenni fins al màxim del darrer. Aquest avenç, tot i no ser completament lineal, ja que presenta un retrocés coincidint amb l'aparició de la fil·loxera a Menorca, evidencia un procés de millora tècnica constant en el sector vitícola. Aquesta afirmació es manté substancialment si hi descomptem els anuncis de vinyes, que no sempre tenen un contingut productiu, ja que de vegades es refereixen a llocs d'esplai o a conreus d'arbres fruiters associats a la vinya. Detraient aquests, l'única diferència rau en el fet que el nombre de dies del darrer quinquenni presenta una lleugera reducció i torna als valors del precedent.

Quant als tipus d'articles anunciats, destaca l'aparició primerenca dels anticriptogàmics, ja des del 1882, així com la maquinària per a cellers (1880). Els primers augmentarien molt amb la plaga del míldiu del 1885. En canvi, els adobs per a vinyes no seran anunciats fins a una dècada més tard, el 1893. Els ceps americans fan aparició relativament aviat, el 1891, coincidint amb l'aparició de la fil·loxera a Mallorca, anys abans que arribés a Menorca, malgrat que el delegat de la CPDF vetllava perquè no s'introduïssin a l'illa. Els anuncis de vinya, tot i la seva aparició precoç, només destaquen a partir del 1903. D'altra banda, és significatiu que al final del període hi hagi dos anuncis de viticultors que s'ofereixen per al treball de la vinya, un el 1903 i un altre el 1911, el qual, a més, fa referència expressa als seus coneixements sobre vinya americana.[74]

El nombre total d'anunciants d'aquest tipus és de cinquanta, els quals van inserir vuitanta anuncis diferents. Això representa un nombre de dies per anunci i d'anuncis per anunciant superior al dels vins; per tant, es tractava d'un negoci amb menys agents i amb un volum d'operacions superior. La presència d'anunciants forasters, que en els vins es reduïa als medicinals i alguns vins generosos, en aquest cas era més freqüent i es donava en adobs, maquinària, ceps americans i altres elements.

74. *El Bien Público*, 13-31 de gener de 1911.

Les dimensions dels anuncis eren generalment superiors als de vins; abracen més d'una columna, són d'una llargària considerable i arriben, en horitzontal o en vertical, fins als 14 o 20 cm. També eren més elaborats, amb una considerable diversitat de formes i dissenys i la utilització de tota mena de recursos tipogràfics i, en alguns casos, il·lustracions, la qual cosa indica que aquests anunciants tenien una capacitat econòmica superior als dels vins.

Conclusions

La fil·loxera va tenir a Menorca una evolució pròpia marcada per la insularitat. Les primeres informacions oficials arribaren el 1875 i a partir del 1879 s'estableixen plans de vigilància i defensa i s'imposa l'impost antifil·loxèric. Aquests plans van quedar molt reforçats el 1884 amb la contractació d'un delegat per la Comissió de Defensa de la Fil·loxera, el qual, gràcies a la insistència dels ajuntaments menorquins, va continuar treballant després de l'aparició de la malaltia a Mallorca el 1891. La principal conseqüència de l'actuació de les autoritats fou l'arrabassada d'algunes vinyes poc productives el 1885 per l'aplicació del nou impost.

La fil·loxera va arribar a l'illa el 1899, després de més de dues dècades de la seva aparició a Espanya i vuit anys més tard de l'entrada a Mallorca, amb la qual cosa Menorca es va beneficiar de l'avenç del coneixement científic de la malaltia i del convenciment de la major part de la comunitat viticultora sobre la conveniència de repoblar amb ceps americans.

La fil·loxera fou precedida i va conviure amb el míldiu, l'oïdi i altres plagues que són esmentades amb més freqüència que ella com un perill per a la vinya. L'insecte va afectar poc el conreu, almenys inicialment, i sembla que la seva evolució fou lenta i la reducció de la superfície sembrada de vinyes poc important, la qual cosa queda corroborada pel mapa elaborat per la Delegació del Ministeri d'Agricultura a les Balears.

Tanmateix, la situació del mercat vinícola queda molt lluny d'aquesta aparent atonia. Els preus del vi van seguir la cotització dels vins espanyols, si no d'una manera tan intensa, sí prou marcada per trasbalsar profundament les transaccions comercials. Les extraccions de vi fora de Menorca, que s'havien interromput totalment, van reaparèixer el 1885 i van prendre més importància des del 1892, coincidint amb l'aparició de la plaga a Mallorca.

La situació del mercat vitivinícola es detecta especialment a través dels anuncis de vins. Si fins al 1885 els vins forans anaven guanyant quota de mercat a l'illa, amb l'avanç de la malaltia a Espanya els vins mallorquins van entrar amb força, fins que l'insecte féu acte de presència a Mallorca. El nombre d'anuncis de vins de Menorca, que creixia des del 1880, va experimentar un auge molt considerable. Aquesta eufòria no fou simplement quantitativa, sinó que va comportar l'aparició de vins amb denominacions específiques i vins de marca, que van arribar a ostentar una posició important en el mercat. La introducció d'aquests nous articles sembla que és part d'una tendència de millora de la qualitat del producte, ja que es revifa quan el mercat es recupera, a partir del 1906.

Tanmateix, es tractava d'un cicle comercial, només afectat de forma indirecta per l'evolució de la plaga, ja que, a partir del 1896, coincidint amb la reducció de la cotització del vi, s'inicia una crisi que el 1898, un any abans de l'aparició de la fil·loxera a l'illa, s'agreuja fins a veure la pràctica desaparició d'aquests anuncis. Quan la situació es comença a recuperar, el

1906, no hi ha gaire notícies sobre la malaltia, tot i que sí que sabem que es planten ceps americans i que les collites milloren. També és cert que el mercat vinícola espanyol s'està recuperant (augmenten els preus i les exportacions). Per tant, factors interns i externs beneficien la venda dels vins de Menorca, però també dels forasters.

Finalment, a través dels anuncis podem constatar com, per sota del moviment cíclic comercial que acompanyà la fil·loxera, s'estava produint un procés de millora tècnica, amb l'aplicació d'insecticides i anticriptogàmics, l'adob de les vinyes i la introducció constant de nous avenços d'utillatge per a les vinyes i els cellers. La malaltia només provocarà un lleu retrocés d'aquests articles coincidint amb la seva aparició a Menorca, el 1899, i fins al 1903, i després continuaran el seu avanç, reforçat amb la plantació dels ceps americans. Aquest procés de tecnificació és el que justifica l'increment de la producció vinícola que hem vist que s'esdevé en aquest període.

La fil·loxera va distorsionar fortament el mercat vinícola espanyol. Els seus efectes temporals no estan directament relacionats amb l'evolució de la plaga, sinó amb les adaptacions dinàmiques dels mercats, en preus i quantitats, que podem captar a través dels anuncis d'aquests productes, fins i tot en una illa com Menorca, relativament apartada del moviment vinícola general.

Annex
Anuncis de vi, subministraments i altres elements relacionats amb la vinya i el vi (1874-1913)

1. Anuncis de vi. *El Bien Público*

Any	Menorca	Forasster (taula)	Mallorca	Català	Generós	Medicinal	Licors	Vi i licors (inc. Men)	Cervesa	Suma
1874	10	1		1	23		2			37
1875	19	5			15					39
1876		26	16		39		3			84
1877		27		13	40		1	2		83
1878		20		13	6	33	22		26	120
1879		10	1	12	6	24		6		59
1880	3		1	35	14	27	12	4		96
1881		16	15			13		18	1	63
1882	25	21	10		11	16				83
1883	10		10		16	15	19			70
1884	16	7	21	13	9	10	2	3		81
1885	10	4	32		3	3	68			120
1886	15	5	26				10	29		85

1887	53	13	13		11		31	15		136
1888	35	7	8	7	12	57				126
1889	16	21	11	2	1	22	12	1		86
1890		5			8	18	31	8		70
1891	19						14	31	6	70
1892	22		4	19	4					49
1893	50	41	10	9	18		5	2		135
1894	119	24		12	8		1	3		167
1895	86	32			13		5			136
1896	38	12		12			8			70
1897	3	6	3	3	18	12	4			49
1898					4					4
1899					26		6		3	35
1900	8				3					11
1901	3	6			12		5			26
1902	4									4
1903		10			11					21
1904	1	4		2	7				11	25
1905					10					10
1906	20	3			35					58
1907	7				23			16		46
1908	10	6		7	16	7				46
1909		4			4	6		3		17
1910	21						42			63
1911										0
1912					6		74			80
1913					6	48	50		96	200
Total	623	336	181	160	438	311	427	141	143	2.760

Font: *El Bien Público*. Anys indicats. Elaboració pròpia.

2. Anuncis de vi. *El Liberal*, *La Voz de Menorca*

Anys	Menorca	foraster	Mallorca	Català	Generós	Medicinal	Licors	Vi i licors	cervesa	Suma
1882	12	40	2							54
1883										
1884										
1885										
1886	13	10		6	1		9	27	2	68
1887										
1888										
1889										
1890										
1891	8	19	23		3		3	3	13	72
1892										
1893										
1894										
1895										
1896		8		1	1			10		20
1897										
1898										
1899										
1900	4									4
1901										
1902										
1903										
1904										
1905										
1906										
1907	22				73					95
1908										
1909										
1910							116			116
1911										
1912										
1913										
Total	59	77	25	7	78	0	128	40	15	429

Font: *El Liberal* (1882, 1886, 1891, 1896, 1900), *La Voz de Menorca* (1907, 1910). Elaboració pròpia.

3. Anuncis de subministraments. *El Bien Público*

Anys	Adobs	Anti-cripto-gàmics	Maqui-nària vinya	Ceps ameri-cans	Diver-sos Viticul-tura	Maqui-nària Celler	Cubs vi	Vinya	Diver-sos	Suma
1874										0
1875										0
1876										0
1877									3	3
1878										0
1879								2		2
1880							18			18
1881							5			5
1882		6				1			2	9
1883										0
1884		30								30
1885										0
1886		23	2				2			27
1887										0
1888			7			4	7			18
1889										0
1890										0
1891		14	6	5						25
1892										0
1893	25									25
1894		6								6
1895										0
1896	10	7	13	14						44
1897	32	8	2	32						74
1898		20								20
1899		3								3
1900	10	24		8						42
1901	1	23		14		3				41
1902		0								0
1903	15	0				6			3	24
1904		0			7	6				13
1905	12	10				12		4	3	41
1906	12	3			15	6		3		39
1907		0			30	2		18		50

1908		0			15					15
1909		16								16
1910	22			30		20				72
1911				7					8	15
1912				1		74				75
1913				16						16
Total	139	193	30	127	67	134	32	27	19	768

Font: *El Bien Público*. Anys indicats. Elaboració pròpia.

4. Anuncis de subministraments. *El Liberal*, *La Voz de Menorca*

Anys	Adobs	Anticrip-togàmics	Maquinària vinya	Ceps ameri-cans	Diversos Viticultu-ra	Vinya	Diversos	Suma
1882	0	3	0	0	0	27	0	30
1883								
1884								
1885								
1886	0	0	0	0	0	0	0	0
1887								
1888								
1889								
1890								
1891	0	14	0	0	0	0	0	14
1892								
1893								
1894								
1895								
1896	0	6	0	0	0	0	30	36
1897								
1898								
1899								
1900	0	27	0	3	0	0	0	30
1901								
1902								
1903								
1904								
1905								
1906								

1907	0	0	0	0	44	0	0	44
1908								
1909								
1910	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	0	50	0	3	44	27	30	154

Font: *El Liberal* (1882, 1886, 1891, 1896, 1900), *La Voz de Menorca* (1907, 1910). Elaboració pròpia.

Bibliografia

Arxiduc Lluís Salvador (2003). *Les Balears descrites per la paraula i la imatge.* Vol. vi. *Menorca (part general)*. Palma: Grup Serra, p. 386-387.

Ballester, Antoni (1909). *Memoria sobre la invasión filoxérica y la reconstrucción del viñedo en la provincia de Baleares.* (Informe manuscrit.)

Carnero, Teresa (1985). *Expansión vitícola y atraso agrario (1870-1900)*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

Colomé, Josep (2001). «El sector vitícola español durante la segunda mitad del siglo xix y el primer tercio del xx». Dins *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 47-49.

Colomé, Josep; Valls, Francesc (2012). «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)», *Historia Agraria* núm. 57, p. 47-77.

Ferrer, Llorenç (1992). «Fil·loxera i propietat en una explotació agrícola: El mas Paloma d'Artés (Bages)». Dins Llorenç Ferrer, Carme Álvarez, Carme Santmartí i Àngela Güell. *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, p. 36-60.

Ferrer, Llorenç; Álvarez, Carme; Santmartí, Carme; Güell, Àngela (1992). *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.

Gili, P. (1900). *Breves observaciones sobre el vivero de vides americanas establecido por la Excma. Diputación provincial de las Islas Baleares.* Palma de Mallorca, 1900.

Iglésias, Josep (1968). *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya.* Barcelona: Edicions 62.

Manera, Carlos Pablo; Méndez, Alfons; Escartín, Joana Maria (2009). «Los retos de la viticultura en Baleares, 1836-1936», *Historia Agraria* núm. 45, p. 46-53.

Méndez, Alfons (2010). *De la vinya a la ramaderia. El canvi en el model agrari menorquí (1708-2006)*. Palma: Institut Balear d'Economia, p. 102-140 i 210.

— (2014). «El protagonismo de la viña en la agricultura menorquina de los siglos xvii-xviii», *Historia Agraria* núm. 63, p. 12-23.

Mir i Mir, Pere (1909). «El porvenir de la agricultura en Menorca», *Revista de Menorca*, p. 300-315.

Moll, Marc (1999). «Cicle del Vi». Dins *Enciclopèdia de Menorca.* Vol. xiv. *Antropologia I*. Maó: OCM, p. 216.

Oestreicher, Andreas (2000). «Análisis histórico de la crisis filoxérica en la provincia de Logroño 1899-1918». Dins *La filoxera en La Rioja a los cien años de su aparición.* Logronyo: Gobierno de La Rioja, p. 13-25.

Pan-Montojo, Juan (1994). *La bodega del mundo. La vid y el vino en España (1800-1936).* Madrid: Alianza-MAPA.

Pellejero, Carmelo (1990). *La filoxera en Málaga. Una crisis del capitalismo agrario.* Madrid: Arguval.

Piqueras, Juan (2005). «La filoxera en España y su difusión espacial: 1878-1926», *Cuadernos de Geografía* núm. 77, p. 101-136.

Solano, M. Teresa (1991). *La crisis del viñedo. La filoxera en España* (Tesi doctoral). Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

Soler, Juli (1857). *Esposició de lo estad actual de l'agricultura en la Isla de Menorca*. Maó: Imprenta Fábregues.

Vidal, T. (1969). «Evolución de la agricultura y la propiedad rural en Menorca», *Revista de Menorca*, p. 120.